

УДК 340.1

І.М. ШОПІНА, канд. юрид. наук, Державний науково-дослідний інститут МВС України

ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Ключові слова: правове регулювання, правовий вплив, праворозуміння, суспільні відносини

У сучасних умовах адміністративної реформи особливого значення набуває проблема удосконалення системи правового регулювання діяльності органів державної влади, а також інших суб'єктів суспільних відносин. Разом із тим, незважаючи на зовнішню простоту і загальнозживаність поняття правового регулювання, в юридичній науці спостерігається наявність великої кількості визначень даної дефініції. Проблема наявності численних, часто таких, що суперечать одне одному, визначень, має не тільки теоретичний, а і прикладний характер: чисельні вимоги щодо «удосконалення системи правового регулювання» у певній галузі суспільних відносин можуть бути реалізовані лише за умови єдиного розуміння і нормотворцем, і правокористувачем того змісту, який у дане поняття вкладається. Однак, не зважаючи на важливість даної проблематики як на теоретичному, так і на практичному рівні, в юридичній науці вона досліджена недостатньо. Це обумовлює актуальність та новизну даної статті, метою написання якої є визначення особливостей формулювання поняття правового регулювання відповідно до існуючих сьогодні в праві концептуальних підходів.

Перший з означених підходів пов'язаний із ототожненням правового регулювання з правовим впливом або з визнанням першого складовою частиною останнього. Так, на думку С.С. Алексєєва, правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень тощо) ре-

зультативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог економічного базису, суспільних потреб цього соціального ладу [1, с.289]. П.М. Рабінович правове регулювання розглядає як здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [2, с.44]. І.П. Голосніченко і М.М. Марченко вважають правове регулювання частиною правового впливу, його особливий порядок, що відзначається підвищеною чіткістю нормативної регламентації [3, с.89] і здійснюється за допомогою специфічних правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації права [4, с.436]. На думку А.Т. Комзюка, правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором. При цьому правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора [5, с.47].

У загальному розумінні вплив трактується як дія, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмету; а також сила влади, авторитету [6, с.160]. Не зважаючи на відмінності у назвах впливу, який фігурує у викладених вище поняттях, його сутність, на нашу думку, цілком охоплюється феноменом правового впливу, оскільки і нормативно-організаційний вплив, і здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив, про який йдеться у визначеннях С.С. Алексєєва і П.М. Рабіновича, у кінцевому рахунку можуть носити лише правовий характер. У свою чергу, правовий вплив у теоретичних джерелах визначають як нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за як за допомогою спеціальних правових засобів (норм права, правовідносин, правових актів), так і завдяки іншим право-

вим явищам, до яких належать правосвідомість, правова культура, принципи права. При цьому феномен правового впливу включає до себе правову свідомість, правову культуру, механізм правового регулювання, правові принципи, правотворчий процес [7, с.100]. У більш загальному розумінні правовий вплив визначають як узятий в єдності та багатоманітності процес впливу права на соціальне життя, свідомість та поведінку людей [8, с.26].

Що ж стосується розуміння співвідношення правового впливу та правового регулювання, то воно має значні відмінності у залежності від наступних критеріїв: а) від панування концепції позитивного чи природного права у роботах певних дослідників; б) від розуміння ролі держави у захисті загальносуспільних інтересів; в) від особливостей підходу до структури механізму правового регулювання та механізму правового впливу; г) від визнання думки щодо наявності в нашій державі прецеденту як джерела права. Таким чином, для дослідників, які визнають пріоритет концепції позитивного права, вражають, що держава захищає загальносуспільні інтереси, вважають, що правова культура, правова свідомість та ін. входять до механізму правового регулювання, і не заперечують використання прецедентів як джерел права, правовий вплив і правове регулювання можуть виступати як тотожні. У той же час заперечення одного із визначених вище критеріїв призводить до виникнення розмежування між правовим впливом і правовим регулюванням [9, с.539].

Отже, поділяючи думку прихильників концепції природного права, вважаючи пріоритетною роль держави у захисті загальносуспільних інтересів, і заперечуючи віднесення прецеденту до джерел національного права, ми можемо зробити висновок, що правове регулювання співвідноситься із правовим впливом як загальне і конкретне.

На нашу думку, позиція, відповідно до якої правове регулювання ототожнюється із правовим впливом або називається частиною останнього, співвідноситься із інструментальним підходом до права, відповідно до якого

право розглядається як система правових заходів, що забезпечують юридичний вплив на відносини в суспільстві [10, с.262].

Окрім прихильників ототожнення правового регулювання і правового впливу, існує група дослідників, які розглядають правове регулювання як процес. Так, на думку російських вчених В.Н. Ушакова та В.Є. Чеканова, правове регулювання – це процес здійснення юридичної функції держави, яка уявляє собою реалізацію правового впливу на суспільні відносини [11, с.422]. На думку О.П. Єгоршиної та Р.А. Ромашова, правове регулювання – це процес, який передбачає безпосередній (активний) правовий вплив на юридично значущі суспільні відносини [12, с.41]. При цьому, хоча у наведених вище визначеннях і зустрічається поняття «правовий вплив», автори цих визначень не ототожнюють з ним правове регулювання. Отже, розуміння правового регулювання як процесу, у результаті якого здійснюється вплив держави на суспільні відносини, є кардинально відмінним від розуміння правового регулювання як елемента правового впливу. У даному випадку правовий вплив буде лише наслідком правового регулювання. До того ж, якщо слідувати логіці даних визначень, можна припустити, що у випадках, коли правове регулювання внаслідок певних причин буде неефективним, то правовий вплив взагалі не здійснюватиметься. Тобто розуміння правового регулювання як процесу зводить правовий вплив до бажаних і можливих, але не обов'язкових наслідків такого регулювання. Не зважаючи на певну зовнішню хиткість такої точки зору, вона, на нашу думку, може підтверджуватися певними прикладами практичної реалізації правових норм. Так, 11.06.2009 р. Верховною Радою України прийняті антикорупційні закони, а саме: Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Вказані закони набрали чинності з

дня їх опублікування і ввелися в дію з 01.01.2011 р. При цьому відповідно до пункту 2 Прикінцевих положень Закону України «Про засади запобігання та протидії корупції» з 01.01.2011 р. втратив чинність Закон України «Про боротьбу з корупцією». А 05.01.2011 р., відповідно до Закону України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції» Закони України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» визнано такими, що втратили чинність. Отже, з одного боку, названі вище Закони України безумовно виступають частиною правового регулювання, однак, з іншого боку, казати про їх вплив на суспільні відносини було б некоректним. У даному випадку правове регулювання як процес не мало своїм наслідком правовий вплив.

На нашу думку, за своєю сутністю розуміння правового регулювання як процесу, що має своїм наслідком здійснення правового впливу, відповідає інституційному підходу в праві – спеціально-юридичному способу наукового осмислення правової дійсності, за якого якому право розглядається з точки зору юридично належного, тобто в якості певним чином структурованого утворення юридичних норм та інститутів, метою яких є здійснення регулятивного впливу на суспільну практику [13, с.17].

Існує позиція, відповідно до якої правове регулювання – це метод. Так, на думку Н.В. Михайлової, правове регулювання – це особливий формалізований метод державної регламентації дій суб'єкта права [14, с.60]. На нашу думку, у даному випадку спостерігається ототожнення правового регулювання з методом правового регулювання. Останній розуміють як сукупність специфічно-нормативних засобів впливу права на суспільні відносини, що дозволяють відмежовувати правове регулювання від інших форм впливу

права на суспільні відносини [15, с.52], як спосіб впливу держави на ті чи інші суспільні відносини, застосовані нею прийоми для встановлення взаємозв'язку сторін» [16, с.171], прийоми юридичного впливу, їх поєднання, що характеризують використання в даній галузі суспільних відносин того чи іншого комплексу юридичних засобів [17, с.67]. Як можна побачити, з одного боку, у даних визначеннях знову-таки згадується вплив. Однак у даному випадку мова йде лише про прийоми, способи або засоби такого впливу. Якщо звернутися до тлумачення терміну «регламентація», який вживається Н.В. Михайловою, то це слово має два значення: 1) дія за значенням «регламентувати»; 2) сукупність правил, що регламентують, регулюють, обмежують чию-небудь діяльність. У свою чергу, «регламентувати» означає примушувати кого-небудь дотримуватися певних правил, обмежень [6, с.1020]. Цікаво, що «регулювати» у загальному розумінні – це дія за значенням регулювати, а останнє означає «1. Впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2. Домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму та ін. забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей», і, за конотацією даної лексичної одиниці, збільшуючи або зменшуючи швидкість, величину та ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чогонебудь [6, с.1020–1021]. Отже, терміни «регулювання» та «регламентація» є дуже близькими за своїм змістом, у певних випадках можуть виступати як синонімічні, тому визначення правового регулювання як регламентації містить у собі елементи тавтології. Разом з тим не можна не погодитися із виділенням Н.В. Михайловою такої ознаки досліджуваного феномену, як формалізованість. Але ж зведення правового регулювання до методу регламентації дій суб'єктів права, на нашу думку, не дозволяє розглянути це явище як систему, у сукупності елементів, з яких воно складається, та зв'язків між цими елементами, не дозволяє спостерігати це явище у динаміці,

відстежувати притаманні йому закономірності. Тому, не заперечуючи доцільності розгляду адміністративно-правового регулювання як специфічного формалізованого методу діяльності держави, зауважимо, однак, що такий підхід дозволяє розглянути лише певні аспекти досліджуваного феномену, але не дає змоги скласти про нього системне уявлення.

Існує підхід, відповідно до якого правове регулювання уявляє собою встановлення, закріплення або упорядкування суспільних відносин у певній сфері. Так, О.Ф. Скакун вважає, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [18, с.529]. На думку Б.В. Сабецького, правове регулювання – це закріплення у правових нормах певного рівня суспільних відносин, забезпечення їх стабільності через постійний контроль, відновлення правовими засобами їх порушень, приведення їх у відповідність з існуючими нормами права [19, с.9]. «Правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупністю правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток», – пише В.П. Плавич [20, с.7]. Таку точку поділяли і деякі радянські дослідники: «правове регулювання — це встановлення правових норм і підлеглість останнім відповідних суспільних відносин шляхом спрямування поведінки їх учасників», – писав С.Ф. Кечекьян більш ніж півстоліття тому [21, с.43]. Як свідчить аналіз наведених вище визначень, вони охоплюються нормативно-юридичним підходом до правопізнання, за якого право розглядається як сукупність офіційно визнаних державою настанов (норм), що виступають співвимірниками юридичного характеру та правомірності (законослухняності) поведінки соціальних суб'єктів. Позитивною рисою даного підходу, на нашу думку, є визначення зв'язку правового регулювання з суспільними відносинами. Разом з тим не можна не побачити, що у наведених вище визначеннях досліджуваній феномен розгляда-

ється як аспект правового впливу, тому за своїм змістом вони подібні підходу до правового регулювання як до правового впливу або його частини, про що вже йшлося вище.

Необхідно також зупинитися на розгляді правового регулювання як діяльності у роботах таких вчених як Ф.Н. Фаткуллін, який у 1980 році висловив думку, що правове регулювання – це діяльність держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те громадських організацій [22, с.61]. Такий підхід зустрічається і у сучасних дослідженнях, зокрема, С.М. Чистов вважає, що правове регулювання – це діяльність держави щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права [23, с.36]. В.М. Сирих дає визначення правового регулювання як діяльності держави і суспільства, здійснюваної в процесі підготовки й прийняття норм права, їх реалізації в конкретних відносинах та застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві [24, с.148]. Діяльнісний підхід у праві – це спосіб пізнання права у єдності його норм, практичних правомірних дій і відповідних соціально значущих результатів [25, с.34] при якому право розглядається як процес, пов'язаний із формуванням права та його реалізацією у фактичних вчинках [13, с.16]. Діяльнісний підхід уявляється нам досить продуктивним для дослідження правового регулювання, оскільки дозволяє охарактеризувати спрямованість права, його норм та інститутів, на досягнення фактичних результатів, тих цілей, які ставить перед собою нормотворець, і, відповідно, зробити обґрунтовані висновки щодо ефективності правового регулювання у певній сфері. Разом із тим, недоліком цього підходу необхідно визнати відсутність єдиного розуміння самого поняття «діяльність», відносно якого у науковій літературі існують десятки взаємовиключних підходів. Тому дослідження правового регулювання з цих позицій потребує уточнення змісту даного поняття стосовно досліджуваних явищ та процесів.

Крім того, відповідно до цілей, які ставили перед собою певні дослідники, можна виділити телеологічний підхід до правового регулювання, відповідно до якого останнє уявляє собою цілеспрямований текстуальний (інформаційно-ціннісний) правовий вплив на суб'єктів права («правове регулювання – це різновид руху інформації. А носієм інформації в перебігу правового регулювання виступає мова як знакова система», [26, с.7–9]), дуже близький до нього комунікативний підхід, відповідно до якого правове регулювання – складний і багатофакторний процес упорядкування інформаційного обміну, який здійснюється учасниками правової комунікації [27, с.4–5], феноменологічний підхід, відповідно до якого правове регулювання є актом екстерналізації – прояву активності людини як такої, внаслідок чого відбуваються зміни в оточуючому середовищі, а зовнішня активність відображається в певній формі [28, с.52]. Вказані підходи дозволяють реалізувати поставлені перед дослідниками конкретні завдання, але не претендують на універсальність, яка дала б змогу використовувати ці підходи для дослідження всіх аспектів правового регулювання.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок, що різноманітність визначень правового регулювання у теоретичних джерелах обумовлена різноманітністю підходів до праворозуміння. При цьому кожен з цих підходів має своє обґрунтування, свій понятійно-логічний апарат, а вибір одного з них врешті-решт залежить від дослідника і обумовлений специфікою та завданнями певного дослідження. Виділення ж найбільш загальних закономірностей кожного підходу дозволяє розглянути феномен правового регулювання у наступних аспектах.

В інструментальному аспекті:

– виходячи з теорії природного права, правове регулювання – це частина (елемент) правового впливу держави на суспільні відносини за допомогою специфічних правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації права) з метою упорядкування, закріплення, охорони і розвитку суспільних відносин;

– виходячи з теорії позитивного права, правове регулювання – нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини, що здійснюється за як за допомогою спеціальних правових засобів, так і завдяки іншим правовим явищам, до яких належать правосвідомість, правова культура, принципи права.

В інституційному аспекті правове регулювання – це процес, наслідками якого є здійснення цілеспрямованого правового впливу держави на суспільні відносини.

У нормативно-юридичному аспекті правове регулювання – це здійснюване за допомогою спеціальних юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, що включає їх юридичне закріплення, охорону, контроль за їх стабільністю та відновлення у випадку порушення.

У діяльнісному аспекті правове регулювання – це діяльність держави, її органів і посадових осіб, а також уповноважених на те громадських організацій щодо встановлення обов'язкових для виконання юридичних норм (правил) поведінки суб'єктів права їх реалізації в конкретних відносинах та застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві.

Безумовно, оскільки людська думка не стоїть на місці, існують і інші, не описані у даній статті, підходи до розуміння правового регулювання, і будуть з'являтися нові, також претендуючи на універсальний характер. І за таких умов відстоювати перевагу одного з таких підходів над іншими уявляється нам недоречним. Разом з тим дослідник завжди має розуміти, якими вихідними концепціями він керується, обґрунтовуючи певне розуміння правового регулювання, описуючи його зміст, структуру та ознаки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 2 / С. С. Алексеев – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с.

2. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. – Вид. 9-е, зі змін. – Л. : Край, 2007. – 188 с.
3. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І. П. Голосніченко. – К. : Вища школа, 1991. – 207 с.
4. Общая теория государства и права: Академический курс : в 2 т. Т. 2: Теория права / под ред. М. Н. Марченко. – М. : Изд-во «Зерцало», 1998. – 656 с.
5. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / А. Т. Комзюк ; за заг. ред. О. М. Бандурки. – Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
6. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: Перун, 2004. – 1440 с.
7. Общая теория государства и права: академический курс : в 3 т. [Борисов В. В. и др.]. Т. 3: Государство, право, общество. – М. : МГУ, 2007. – 698 с.
8. Малько А. В. Стимулы и ограничения в праве / А. В. Малько. – М. : Юрид.лит., 2003. – 250 с.
9. Шопіна І. М. Щодо розмежування між адміністративно-правовим регулюванням та адміністративно-правовим впливом / І. М. Шопіна // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2011. – № 20. – С. 535–540.
10. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1989. – 287 с.
11. Ушаков В. Н. ФСБ России: правовое регулирование деятельности федеральной службы / В. Н. Ушаков, В. Е. Чеканов. – М. : Эксмо, 2006 – 591 с.
12. Егоршина О. П. Теория и государства и права : учебн. / О. П. Егоршина, Р. А. Ромашов. – СПб. : Ассоциация «Юридический центр», 2005. – 628 с.
13. Пацурківський П. С. Інтегративний підхід в системі методів пізнання права / П. С. Пацурківський // Науковий вісник Чернівецьк. ун-ту. – 2000. – Вип. 75: Правознавство. – С. 11–18.
14. Михайлова Н. В. Государственно-правовая охрана историко-культурного наследия / Н. В. Михайлова. – М. : Юрид. лит., 2001 – 280 с.
15. Витченко А. М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношения / А. М. Витченко. – Саратов : Изд-во Саратовск. гос. ун-та, 1974. – 244 с.
16. Васильев А. М. Теория государства и права / А. М. Васильев – М. : Госюриздат, 1965. – 568 с.
17. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски решения. / С. С. Алексеев – М. : Изд-во Норма, 2002. – 658 с.
18. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник / О. Ф. Скакун. – Харьков : Консул ; Ун-т внутр. дел, 2000.– 704 с.
19. Сабецький Б. В. Становлення і розвиток правового регулювання трудових відносин в США : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Б. В. Сабецький ; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 20 с.
20. Плавич В. П. Правове регулювання ринкових економічних відносин / В. Н. Плавич // Правова держава. – 2002. – № 4. – С. 175–184.
21. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. / С. Ф. Кечекьян. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1958. – 187 с.
22. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы общей теории социалистической правовой надстройки / Ф. Н. Фаткуллин. – Казань, 1980. – 274 с.
23. Чистов С. М. Державне регулювання економіки : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / С. М. Чистов. – К. : КНЕУ, 2002. – 208 с.
24. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник / В. М. Сырых. – М. : Юстиц-информ, 2001. – 592 с.
25. Гойман В. И. Действие права (Методологический анализ). / В. И. Гойман. – М. : Академия МВД РФ, 1992. – 180 с.
26. Черданцев А. Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике / А. Ф. Черданцев. – Екатеринбург : Наука, 1993. – 192 с.

27. Поляков А. В. Петербургская школа философии права и задачи современного правоведения / А. В. Поляков // Правоведение. – 2000. – № 2. – С. 4–5.

28. Райнах А. Априорные основания гражданского права / Райнах А. ; пер. с нем. В. Куринного. – М. : Дом интеллектуальной книги, 2001. – 482 с.

Шопіна І. М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання / І. М. Шопіна // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 1055–1061 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11simvpr.pdf>

Здійснено аналіз існуючих у сучасній правовій науці підходів до розуміння поняття «правове регулювання», виділено притаманні цим підходам особливості і узагальнено розуміння дефініції «правове регулювання» в інструментальному, інституційному, нормативно-юридичному та діяльнісному аспектах.

Шопина И.Н. О концептуальных подходах к определению понятия правового регулирования

Анализируются существующие в современной правовой науке подходы к формулированию понятия «правовое регулирование», выделены присущие этим подходам особенности и обобщено понимание дефиниции «правовое регулирование» в инструментальном, институциональном, нормативно-юридическом и деятельностном аспектах.

Shopina I.M. About Conceptual Approaches to the Definition of Legal Regulation

The existing in the modern legal science approaches to the formulation of the concept of «legal regulations» highlighted the inherent features of these approaches and generalized understanding of the definition of «legal regulation» in the instrumental, institutional, regulatory, and legal and activity aspects analyzes.

Форум права Форум